

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

Теоретико-правові основи арешту майна

у кримінальному провадженні	9
--	---

1.1. Становлення інституту накладення арешту на майно у кримінальному процесі	9
--	---

1.2. Правова природа арешту майна у кримінальному провадженні	44
--	----

1.3. Особи, на майно яких може бути накладений арешт	79
--	----

1.4. Майно, на яке може бути накладений арешт	94
---	----

1.5. Критерії правомірності обмеження права власності під час арешту майна у кримінальному провадженні у світлі практики ЄСПЛ	126
---	-----

<i>Висновки до розділу 1.</i>	142
-------------------------------------	-----

РОЗДІЛ 2

Проблемні питання процесуального порядку

накладення арешту на майно та скасування

арешту майна	147
---------------------------	-----

2.1. Ініціювання та розгляд питання про арешт майна: проблеми нормативної регламентації та правозастосування	147
--	-----

2.2. Проблемні питання процедури скасування арешту майна	176
---	-----

2.2.1. Підстави для скасування арешту майна слідчим суддею, судом (в порядку частин 1, 2 статті 174 КПК)	178
--	-----

2.2.2. Особи, наділені правом звернення до слідчого судді, суду із клопотанням про скасування арешту майна	192
2.2.3. Звернення до слідчого судді, суду із клопотанням про скасування арешту майна та апеляційне оскарження ухвали про арешт майна: взаємозв'язок і конкуренція інститутів	200
<i>Висновки до розділу 2</i>	208
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	220
ДОДАТКИ	252

ВСТУП

Конституція України у ст. 41 закріплює: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним... Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом». Таке положення Конституції корелює із вимогою низки міжнародно-правових документів, що закріплюють принцип недоторканності права власності, як-от: Загальна декларація прав людини (ст. 17, ч. 2 ст. 29); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (статті 2, 17); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (статті 3, 4), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі — КЗПЛ) та Протоколу № 1 до неї. Отже, Основний Закон держави, міжнародно-правові акти, встановлюючи непорушність права власності, передбачають, що воно не є абсолютним, а будь-яке втручання держави у мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, спрямованими на захист цього вагомого права. Сказане повною мірою стосується кримінального процесу, бо він належить до тих сфер діяльності, де найбільшим чином зачіпаються права та свободи людини, а сама кримінальна процесуальна діяльність нерозривно пов'язана з можливістю застосування кримінального процесуального примусу, заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема й майнового характеру. Ось чому важливого значення набуває формування передбачених законом гарантій від можливого зловживання з боку органів, що ведуть процес, створення такого процесуального порядку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, при якому буде дотримано справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної

особи, втручання у права людини «встановлені законом», переслідують одну або більше легітимних цілей...та є «необхідними в демократичному суспільстві» (рішення ЄСПЛ у справі «Серявін проти України», «Швидка проти України», «Брумереску проти Румунії», «Спорронг і Лоннрот проти Швеції», «Коваль та інші проти України», «Зосімов проти України»).

Проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, накладення арешту на майно у кримінальному провадженні, були предметом дослідження таких відомих вчених, як В. П. Бож'єв, І. В. Глов'юк, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. О. Гринюк, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. М. Савицький, М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

До різних аспектів зазначених проблем зверталися молоді вітчизняні дослідники: О. В. Верхогляд-Герасименко, І. Й. Гаюр, С. В. Давиденко, М. І. Демура, А. В. Дрозд, І. П. Зіньковський, Д. Ю. Кавун, Х. Р. Кахнич, С. О. Ковальчук, І. О. Крицька, Г. М. Куцкір, М. В. Лепей, Н. С. Моргун, Т. О. Музиченко, А. Е. Руденко, А. М. Стебелев, І. І. Татарин та інші.

При безсумнівній цінності досліджень указаних авторів, слід зазначити, що різними є аспекти наукового пошуку вчених, адже деякі з них розглядали арешт майна як засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, інші досліджували його як засіб збереження речових доказів, фокусували свою увагу на недоторканності права власності як засади кримінального провадження або апеляційного оскарження ухвал слідчого щодо правомірності обмеження права власності, повноважень слідчого при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження тощо. Крім того, динамічне та перманентне, але при цьому не завжди узгоджене, оновлення кримінального процесуального законодавства, відсутність правової визначеності в багатьох статтях Кримінального процесуального кодексу України, що унормовують арешт майна, системні проблеми, пов'язані з незаконними діями

співробітників правоохоронних органів щодо майнових прав осіб у кримінальному провадженні, що констатовано ЄСПЛ, неоднакова правозастосовна практика тощо постійно надають ученим простір для нових наукових розвідок та є індикатором актуальності дослідження процесуального порядку арешту майна у кримінальному провадженні. Сказане обумовило звернення авторів до дослідження проблем, які виникають під час здійснення арешту майна у кримінальному провадженні та прагнення до розробки науково обґрунтованих підходів щодо можливих шляхів їх подолання.

Під час роботи автори намагалися вирішити такі основні завдання: дослідити історичні витоки та розвиток законодавства, що унормувало процедуру арешту майна у кримінальному провадженні; встановити правову природу арешту майна у кримінальному провадженні, проаналізувати його підстави, умови, завдання, мету, ознаки, визначити поняття; виокремити осіб, на майно яких може бути накладений арешт, та виявити дефекти нормативного регулювання їх процесуального статусу; визначити галузеву специфіку розуміння поняття «майно, на яке може бути накладений арешт» у кримінальному провадженні; окреслити та охарактеризувати критерії оцінки допустимості та правомірності обмеження права на володіння майном під час його арешту скрізь призму КЗПЛ та практику ЄСПЛ; спираючись на підходи ЄСПЛ, розробити та запропонувати алгоритмізацію оцінки правомірності арешту майна слідчим суддею під час розгляду клопотання про це слідчого, прокурора; виявити проблеми правового регулювання та правозастосування, що виникають під час арешту майна у кримінальному провадженні та зняття арешту з майна, а також сформулювати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правової регламентації процесуального порядку арешту майна у кримінальному провадженні.

Автори висловлюють слова вдячності колективу кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за підтримку, цінні поради, які були надані під час обговорення тексту монографії, допомогу, яка була надана під час анкетування практичних працівників.

Окремі слова вдячності за доброзичливе ставлення, конструктивні побажання та зауваження практичного характеру висловлюємо вельмишановним рецензентам монографії — доктору юридичних наук Володимирі Олексійовичу Гринюку та судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, кандидату юридичних наук, доценту Сергію Борисовичу Фоміну.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-правові основи арешту майна у кримінальному провадженні

- 1.1. Становлення інституту накладення арешту на майно у кримінальному процесі
- 1.2. Правова природа арешту майна у кримінальному провадженні
- 1.3. Особи, на майно яких може бути накладений арешт
- 1.4. Майно, на яке може бути накладений арешт
- 1.5. Критерії правомірності обмеження права власності під час арешту майна у кримінальному провадженні у світлі практики ЄСПЛ

1.1. Становлення інституту накладення арешту на майно у кримінальному процесі

Шлях людства до сучасного розуміння прав учасників кримінального провадження та можливостей їх обмеження був довготривалим та складним. Щоб усвідомити сутність сучасних інститутів, їх правову природу, необхідно вивчити їх витoki, розвиток, становлення, особливості функціонування в певний історико-політичний період, можливі трансформації, що сприятиме більш детальному вивченню їх правової природи, сутності, термінологічного апарату, завдань тощо. Безсумнівно, успіх (або невдача) реформ, що проводяться в державі, залежить від того, наскільки програми реформування враховують

вітчизняний історичний досвід і уроки кардинальних перебудов політико-правових інститутів минулих років. Доречно підтримати твердження, що оцінюючи рівень співвідношення тих чи інших інститутів кримінального судочинства, рівня розвитку суспільства на сучасному етапі, не можна не звернути найпильнішу увагу на історичний аспект їх походження і становлення. Насамперед мета такого дослідження — можливість правильної оцінки існуючого кримінально-процесуального порядку в його співвідношенні зі ставленням держави до людини як особистості, рівнем гарантованості її прав і свобод. Напевне, немає жодного сучасного кримінально-процесуального інституту, який не зберіг би в собі сліди свого походження, не пережив згодом драматичні моменти свого розвитку та не відобразив слідів боротьби з застарілими традиціями¹. Сказане обумовлює прагнення звернутися до історичного досвіду становлення інституту накладення арешту на майно (арешту майна) у кримінальному судочинстві².

В юридичній літературі доволі розповсюдженою є думка, що інститут накладення арешту на майно вперше був закріплений у Статуті кримінального судочинства 1864 р.³. Однак звернення до більш ранніх законодавчих пам'яток свідчить, що зародився він значно раніше.

Для Київської Русі був характерним приватно-позовний (або обвинувальний⁴) судовий процес⁵, якому було притаманне безпосереднє

¹ Очерки развития российского уголовно-процессуального законодательства / под науч. ред. И. В. Смольковой. Москва : Юрлитинформ, 2011. С. 9

² Більше про це див.: Котова О. С. Становлення інституту накладення арешту на майно в кримінальному процесі // Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 4. С. 287–291. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2017.pdf (дата звернення: 12.04.2021).

³ Искандиров В. Б. Наложение ареста на имущество в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2012. С. 9; Юткина С. М., Ростовщикова О. В. О наложении ареста на имущество как мере уголовно-процессуального принуждения: история, теория, практика. *Вестник Волгоградской академии МВД РФ*. 2012. № 4. С. 144.

⁴ Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство – Судопроизводство. Изд. 2-е, перераб и доп. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1895. С. 29–30.

⁵ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. Санкт-Петербург : Альфа, 1996. С. 32.

забезпечення самим позивачем стягнення з відповідача («приватне переслідування в інтересах особи постраждалого»⁶; «порушені злочином права відновлювалися діями приватних осіб»⁷). Зокрема, в статтях 7, 83 Поширювальної редакції Руської Правди закріплювалося: «якщо хто стане без причини на розбої...то за злочинця люди не платять, а видадуть його самого...на потік...і пограбування всього майна»; «За підпал току або гумна видати відповідача на потік, а його майно для пограбування⁸; спочатку сплатить потерпілому збитки, а іншим при потоці розпоряджається князь»⁹.

Судебники 1497 р. Івана III (ст. ст. 8, 10, 11) та 1550 р. Івана IV Грозного (ст. 55–61) також передбачали після страти «лихої людини» виплату позову постраждалому з його майна, а решта передавалася боярину та дяку. Згідно з Судебником Казимира IV 1468 р. з майна злодія слід було виплатити позивачу¹⁰.

Необхідність централізації держави, вирішення багатьох проблем внутрішньополітичного характеру та складна криміногенна обстановка сприяли розвитку державно-репресивного апарата та поставили проблему упорядкування законодавства, яке на той час було доволі хаотичним та неузгодженим. Таким систематизованим законодавчим актом і стало Соборне уложення 1649 р., в якому детальніше закріплювалися питання судоустрою та судочинства¹¹. Джерелами Соборного уложення 1649 р. стали Судебники 1497, 1550, 1551,

⁶ Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по Судебным Уставам 1864 года : теорет. и практ. рук. Ч. 1. Санкт-Петербург : Тип. Ф. С. Сущинского, 1866. С. 70.

⁷ Случевский В. Вказ. пр. С. 29–30.

⁸ У деяких джерелах «пограбування» перекладається як «конфіскація». Сутність цього заходу, на наш погляд, полягала в тому, що майно особи конфіскувалося перш за все постраждалими для відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, оскільки інших засобів відшкодування не існувало. Після цього долю майна мав вирішити князь. Див.: Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі : навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Ермолаєв. Харків : Право, 2014. С. 37–45.

⁹ Там само. С. 45.

¹⁰ Судебники XV–XVI веков / подгот. текстов: Р. Б. Мюллер, Л. В. Черепнин ; коммент.: А. И. Копанев, Б. А. Романов, Л. В. Черепнин ; под общ. ред. Б. Д. Грекова. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1952. 622 с.

¹¹ Соборное уложение Царя Алексея Михайловича 1649 года / ред. М. К. Любавский. Москва : Печатня А. М. Снегиревой, 1907. 196 с.

1589, 1606–1607 рр., Литовський статут 1588 р. та інші законодавчі акти¹². Цей законодавчий акт був високо оцінений вченими, зокрема М. С. Таганцев свого часу зазначав, що прикладом можуть служити простота, точність та образність його тексту: як далеко Уложення залишає за собою склад петрівських наказів, «вітіватовое велеречіє» законів Катерини і канцелярське багатописання періоду Зводу та Уложення¹³. Саме в Соборному уложенні 1649 р. вперше була передбачена процедура «збереження майна» та закріплювалося правило, згідно з яким «на котрих людей в обшуку скажуть що вони лихі люди таті, або розбійники і тих людей по обшукам і мати, а двори їх та у дворі животи їх і хліб молочний запечатати, а стоячий хліб і земляний переписати же і наказати берегти тутешнім та стороннім людям з поруками поки справа вершиться» (ст. 35)¹⁴. На це також звертав увагу, характеризуючи розглядуваний законодавчий акт, М. О. Чельцов-Бебутов, зазначаючи, що «облихованого катували, а майно його арештовували»¹⁵.

Отже, в Київській Русі періоду загострення феодальних відносин та у Великому князівстві Литовському (до якого входила частина земель сучасної України) окремого заходу забезпечення кримінального провадження на кшталт арешту майна не існувало, проте вже йшла мова про конфіскацію майна задля компенсації потерпілій стороні (позивачу). Перші норми, які поклали обов'язок «запечатати та зберігати» майно винного, були закріплені у Соборному уложенні 1649 року.

Нова епоха у кримінальному судочинстві почалася через майже 200 років з прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі — СКС).

¹² Судебники XV–XVI веков; Законодательные акты Великого княжества Литовского X–XVI веков / подгот. И. И. Яковкиным. Ленинград : Госсюцэкгиз, Ленингр. отд-е, 1936. 167 с.; Смыкалин А. С. История судебной системы России : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. 231 с.

¹³ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : лекции. Т. 1. Изд. 2-е, пересмотр. и доп. Санкт-Петербург : Гос. тип., 1902. С. 192.

¹⁴ Соборное уложение Царя Алексея Михайловича 1649 года. С. 169–170.

¹⁵ Чельцов (Чельцов-Бебутов) М. А. Избранное : сб. науч. тр. Т. 1 / сост.: Т. Ю. Вилкова, М. И. Воронин ; отв. ред. Л. А. Воскобитова. Москва : Проспект, 2017. С. 571.